

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فقه و نهج البلاغه

استنباط‌های فقهی فیهما ذیل از نهج البلاغه

حجت الاسلام دکتر محمد حسن قاسمی

استادیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی

سرشناسه.....: قاسمی، محمدحسن، ۱۳۵۳ -	
عنوان قراردادی.....: نهج البلاغه. برگزیده. شرح	
عنوان و نام پدیدآور.....: فقه و نهج البلاغه : استنباط‌های فقهی فقیهان شیعه از نهج البلاغه / محمدحسن قاسمی.	
مشخصات نشر.....: مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۷.	
مشخصات ظاهری.....: ۲۸۸ ص.	
شابک.....: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۴۴-۳۸-۴	
وضعیت فهرست نویسی.: فیپا	
یادداشت.....: عنوان به انگلیسی: Fiqh& Nahj al-Balaghah Fiqhi Inferences of Shi'a Fuqaha from Nahj al-Balaghah	
یادداشت.....: کتابنامه.	
موضوع.....: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- نقد و تفسیر	
موضوع.....: Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Criticism and interpretation	
موضوع.....: تفاسیر فقهی -- شیعه	
موضوع.....: Qur'an -- *Legislative hermeneutics -- Shiite	
موضوع.....: فقیهان شیعه -- دیدگاه درباره نهج البلاغه	
موضوع.....: Faqihs, Shiite-- Views on the Nhjol-Balaghah	
شناسه افزوده.....: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه. برگزیده. شرح	
شناسه افزوده.....: Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah	
شناسه افزوده.....: نشر علوم اسلامی رضوی	
رده بندی کنگره.....: BP۳۸/۰۰۸: ۴۱۳۰۷	
رده بندی دیویی.....: ۲۹۷/۱۵۱۵	
شماره کتابشناسی ملی.....: ۵۱۶۳۲۰۷	

فقه و نهج البلاغه

استنباط‌های فقهی فقیهان شیعه از نهج البلاغه

نویسنده: محمدحسن قاسمی (استادیار محترم، استاد، اسلام، رضوی)

داوران علمی کتاب: آیت الله مهدی مروارید و حجج اسلام دکتر محمدعلی مهدوی (اد (دانشیار دانشگاه تهران)،

دکتر جواد ایروانی (دانشیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی) و دکتر علی خیاط (استاد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی)

ویراستار: مهدی انواری نسب

طراح جلد: حمید نخعی

چاپ اول: اردیبهشت ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

حروف چینی و صفحه‌آرایی: واحد نشر مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

مرکز توزیع: مشهد مقدس، حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی

صندوق پستی: ۹۱۷۳۵ - ۱۱۹۳ تلفن و دورنگار: ۵۱-۳۲۲۳۶۸۱۷

www.razavi.ac.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۵	سخن ناشر
۱۷	پیشگفتار
۲۱	بخش اول: کلیات
۲۱	۱. فقه در لغت
۲۲	۲. فقه در اصطلاح
۲۴	۳. بررسی شیوه‌های اثبات استنادپذیری نهج البلاغه
۲۴	راه اول: وجود سند در دیگر منابع
۲۶	راه دوم: عرضه بر قرآن
۲۶	راه سوم: اعتماد به شخصیت علمی والای سید رضی
۲۹	راه چهارم: شهرت
۳۱	راه پنجم: ادعای تواتر یا استفاضه نهج البلاغه
۳۲	راه ششم: مقبوله بودن نهج البلاغه
۳۴	راه هفتم: عظمت محتوای
۳۸	راه هشتم: سبک‌شناسی
۴۳	راه نهم: تجمع قرائن
۴۷	بخش دوم: فقه در نهج البلاغه
۴۹	فصل اول: عبادات
۴۹	۱. نیت عبادات

۴۹	۲. بدعت و تشريع
۵۰	۳. طهارت
۵۰	الف. احکام حائض
۵۱	ب. احکام میت
۵۱	یک. نماز میت
۵۲	دو. بی‌تابی در مصیبت
۵۳	سه. خندیدن در قبرستان و در هنگام تشييع جنازه
۵۳	۴. نماز
۵۳	الف. اوقات نماز
۵۶	ب. مکان نمازگزار
۵۶	ج. نماز، قله
۵۹	د. نماز جماعت
۵۹	رعایت حائض و باردار در نماز جماعت
۶۰	ه. نماز جمعه
۶۰	مسافرت قبل از نماز جمعه
۶۱	۵. روزه
۶۱	روزه در گرما
۶۲	۶. حج
۶۲	الف. وجوب حج
۶۲	ب. چگونگی اثبات هلال ماه ذی الحجه
۶۳	ج. تأثیر اجازه شوهر در حج همسر
۶۴	۷. قربانی
۶۴	شرائط حیوان در قربانی
۶۵	۸. زکات
۶۵	الف. عبادی بودن زکات
۶۶	ب. وجوب زکات
۶۷	ج. شرائط وجوب زکات
۶۷	د. شروط عامل جمع‌آوری زکات
۶۸	ه. آداب زکات‌دهنده و گیرنده آن
۶۹	و. پذیرفتن سخن مالک در بحث زکات
۷۱	ز. حرمت زکات و صدقه بر سادات در بعضی موارد
۷۲	ح. شریک بودن فقرا در مال ثروتمندان

۷۴	۹. صدقه
۷۴	الف. استحباب صدقه
۷۴	ب. کراهت رد سائل
۷۵	ج. صدقه برای مریض
۷۵	د. صدقه زیاد
۷۵	ه. صدقه دادن با دست خویش
۷۷	فصل دوم: معاملات
۷۷	۱. بیع
۷۷	الف. آن گزین بیع
۷۷	ب. بیع شخص مضطر
۷۸	ج. بیع با مال حرام
۷۹	۲. ارث
۷۹	ارث بردن نزدیکان قاتل
۸۱	فصل سوم: مکاسب محرمه
۸۱	۱. احتکار
۸۱	الف. حرمت احتکار
۸۳	ب. اجبار محکوم بر فروش اجناس
۸۳	ج. مجازات محکوم
۸۴	۲. استفاده از زیورآلات کعبه و مشاهد مشرفه
۸۵	۳. باج گیری
۸۵	۴. رشوه
۸۵	حکم فقهی رشوه
۸۶	۵. تعلم نجوم
۸۶	حرمت تعلم نجوم در همه موارد یا بعضی از آن
۹۰	۶. ربا
۹۰	حرمت ربا و راه های فرار از آن
۹۱	۷. سحر
۹۱	الف. حرمت سحر
۹۲	ب. کفر ساحر
۹۲	۸. کهنات و پیشگویی
۹۲	الف. حرمت کهنات
۹۳	ب. حکم شرعی تشریح

فصل چهارم: فقه قضایی.....	۹۵
۱. قضاوت.....	۹۵
الف. شرائط و صفات قاضی.....	۹۵
یک. مرد بودن.....	۹۵
دو و سه. علم و استقلال قاضی.....	۹۹
ب. مستندات قضاوت.....	۱۰۱
ج. ارتزاق قاضی.....	۱۰۱
حک. هدیه گرفتن قاضی.....	۱۰۳
نکاح.....	۱۰۴
همبستری مستحب.....	۱۰۴
۳. شهادت.....	۱۰۵
شهادت نسبی.....	۱۰۵
۴. تعزیرات.....	۱۰۵
نظر حاکم در تعزیر.....	۱۰۵
۵. قصاص.....	۱۰۷
الف. قصاص حکم اولیه در قتل عمد.....	۱۰۷
ب. قصاص چند نفر به جرم قتل یک نفر.....	۱۰۷
ج. چگونگی اجرای قصاص.....	۱۰۸
فصل پنجم: فقه سیاسی.....	۱۰۹
۱. لزوم برقراری حکومت.....	۱۰۹
الف. حفظ نظام.....	۱۱۱
ب. ولایت فقیه.....	۱۱۱
یک. اثبات ولایت فقیه.....	۱۱۱
دو. شرائط ولی فقیه.....	۱۱۵
۲. حکم حکومتی.....	۱۱۶
الف. والی و حاکم.....	۱۱۸
یک. انتخاب والی و حاکم.....	۱۱۸
دو. شرائط والی.....	۱۲۳
اول و دوم. عقل و عدالت.....	۱۲۳
سوم. قوت و قدرت کامل.....	۱۲۶
چهارم. مرد بودن حاکم.....	۱۲۸
پنجم. عالم یا اعلم بودن حاکم.....	۱۲۹

۱۳۰	ب. روا یا ناروا بودن اطاعت از حاکم
۱۳۳	۳. وظائف حاکم و حکومت
۱۳۳	الف. مراقبت از کارگزاران
۱۳۳	ب. نگهداری از اموال عمومی و بیت‌المال
۱۳۷	ج. ارتباط و ملاقات حاکم با مردم
۱۳۸	د. مراقبت از تحرکات نظامی دشمن
۱۴۰	ه. توجه به ضعیفان
۱۴۱	و. دخالت در بازار در برخی موارد
۱۴۲	ز. جوانان، امان دادن و وجوب وفای به آن
۱۴۳	ح. مدارای حاکم و کارگزاران با مردم
۱۴۴	ط. حقوق متقابل بین امام کارگزاران و رعیت
۱۴۵	ی. بیت‌المال
۱۴۵	ک. مالیات
۱۴۷	۴. جهاد
۱۴۷	الف. وجوب جهاد و آغاز شروع جنگ
۱۴۹	ب. شرائط صلح
۱۵۰	ج. مبارز طلبیدن
۱۵۰	د. دعا قبل از جنگ
۱۵۱	۵. امر به معروف و نهی از منکر
۱۵۱	الف. وجوب امر به معروف و نهی از منکر
۱۵۲	ب. انکار قلبی در نهی از منکر
۱۵۳	ج. شرائط وجوب امر به معروف و نهی از منکر
۱۵۳	یک. احتمال تأثیر
۱۵۴	دو. عامل بودن امر به معروف
۱۵۵	د. مقابله با فساد حتی در صورت ضرر
۱۵۶	ه. قیام در مقابل حاکم ستمگر
۱۵۷	فصل ششم: فقه اخلاق
۱۵۷	۱. آداب سفر
۱۵۸	۲. آرزوهای بلند
۱۵۸	۳. احترام بعضی شهرها
۱۵۹	۴. استعانت از خداوند
۱۵۹	۵. استفاده از فرصت‌ها

۱۶۰	۶. اصلاح ذات البین
۱۶۰	۷. اصلاح نفس
۱۶۱	۸. امانت
۱۶۱	و جوب اداء امانت
۱۶۲	۹. انصاف
۱۶۲	۱۰. امانت به مؤمن
۱۶۲	۱۱. بافندگی
۱۶۴	۱۲. خلل و زیدن
۱۶۴	۱۳. بی بی در مصیبت
۱۶۵	۱۴. بیماری
۱۶۵	مدارا با بیماری
۱۶۶	۱۵. پناه بر خداوند
۱۶۶	۱۶. تبتیر
۱۶۶	۱۷. تشابه به کفار
۱۶۸	۱۸. تعلیم و تعلم
۱۶۸	تعلیم و تعلم قرآن
۱۶۹	۱۹. تفقه در دین
۱۶۹	۲۰. تفکر در قرآن
۱۷۰	۲۱. تقوی
۱۷۰	۲۲. تکبر
۱۷۱	۲۳. تکذیب نسبت های ناروا به مؤمن
۱۷۲	۲۴. تبلی و کسالت
۱۷۲	۲۵. تهمت
۱۷۲	۲۶. تهنیت گفتن
۱۷۳	۲۷. تواضع
۱۷۳	۲۸. توبه
۱۷۶	۲۹. حسد
۱۷۶	۳۰. حفظ خود در مقابل تیزی های مؤمن
۱۷۶	۳۱. حفظ زبان
۱۷۶	الف. وجوب حفظ زبان
۱۷۷	ب. سکوت کردن
۱۷۷	۳۲. حقوق متقابل بین فرزند و والدین

۱۷۸	۳۳. حیا و عفت.....
۱۷۹	۳۴. حیوانات.....
۱۷۹	تعرض به حیوانات.....
۱۷۹	۳۵. خوابیدن زیاد.....
۱۷۹	۳۶. خوردن و آشامیدن.....
۱۷۹	الف. سیر غذا خوردن.....
۱۸۰	ب. تواضع در خوردن و آشامیدن.....
۱۸۰	۳۷. خوشحالی کردن مؤمن و کمک به او در مشکلات و چشم پوشی از کارهایش.....
۱۸۱	۳۸. درخواست از مردم.....
۱۸۳	۳۹. دروغ.....
۱۸۴	۴۰. دشنام و لعن.....
۱۸۶	۴۱. دعا.....
۱۸۶	الف. دعای در شب.....
۱۸۷	ب. دعا در زمان عافیت.....
۱۸۸	ج. تقدیم صلوات در دعا.....
۱۸۸	د. به زبان آوردن حاجت.....
۱۸۹	دعای در سختی ها.....
۱۸۹	ه. ناامید نشدن در صورت تأخیر اجابت.....
۱۹۰	و. دعا قبل از جنگ.....
۱۹۰	۴۲. دنیا.....
۱۹۰	الف. کمک گرفتن از دنیا برای آخرت.....
۱۹۱	ب. کناره گیری از دنیا.....
۱۹۱	ج. بهره بردن از دنیا به مقدار ضرورت.....
۱۹۳	۴۳. رضایت به فعل حرام.....
۱۹۴	۴۴. رنگ کردن مو.....
۱۹۵	۴۵. ریا.....
۱۹۶	۴۶. زورگویی.....
۱۹۷	۴۷. سر مؤمن.....
۱۹۷	کتمان اسرار مؤمنین و حفظ آبروی آنان.....
۱۹۸	۴۸. سنت ها و عادات خوب و ناپسند.....
۱۹۹	۴۹. شکایت بردن نزد مردم.....
۱۹۹	۵۰. شوخی کردن و خندیدن.....

۲۰۰	۵۱. صبر و حلم
۲۰۰	الف. وجوب صبر در بعضی موارد
۲۰۱	ب. استحباب صبر و حلم
۲۰۲	۵۲. صلۀ رحم
۲۰۳	۵۳. طمع
۲۰۴	۵۴. ظلم و ستم
۲۰۵	۵۵. عبادت
۲۰۵	۵۶. شمع دن عبادت
۲۰۶	۵۷. عذرخواه کردن
۲۰۷	۵۸. عفو گذشت
۲۰۷	۵۹. عهد
۲۰۷	الف. وفای ب عهد
۲۱۰	ب. عیوب دیگران
۲۱۱	۶۰. غضب
۲۱۱	الف. حرمت غضب
۲۱۱	ب. برگرداندن مال غضبی
۲۱۳	۶۱. غضب
۲۱۴	۶۲. غیبت
۲۱۴	الف. حرمت غیبت
۲۱۵	ب. استماع غیبت
۲۱۶	ج. یادکرد معایب دشمنان اهل بیت
۲۱۶	د. راضی کردن شخص غیبت شده
۲۱۷	۶۳. غیرت
۲۱۷	۶۴. فخر فروشی
۲۱۸	۶۵. فریب
۲۱۸	حرمت فریب
۲۱۹	۶۶. قسم
۲۱۹	الف. قسم روا و ناروا
۲۲۰	ب. قسم مکروه
۲۲۱	۶۷. قضا و قدر
۲۲۱	الف. سخن گفتن در قضا و قدر الهی

۲۲۱	ب. رضایت به قضای الهی
۲۲۲	۶۸. کار و تلاش
۲۲۲	۶۹. کمک به دیگران
۲۲۲	۷۰. گریستن
۲۲۲	الف. گریه برای خدا
۲۲۳	ب. گریه بر مؤمن
۲۲۳	۷۱. گمان بد
۲۲۴	گناه (سبک شمردن آن)
۲۲۴	۷۲. مثله کردن
۲۲۵	۷۳. محاسبه نفس
۲۲۶	۷۴. محیط زیست
۲۲۷	۷۵. مرأ و جدل
۲۲۷	۷۶. مرگ
۲۲۷	یاد مرگ و آرزوی آن
۲۲۸	۷۷. مستحبات
۲۲۸	الف. انجام مستحب در پنهانی
۲۲۹	ب. مشارکت با شخصی که رزق و روزی او برآورده نشده
۲۲۹	۷۸. مشورت
۲۲۹	الف. جواز مشورت
۲۲۹	ب. استحباب مشورت
۲۳۰	ج. کراهت مشورت با افرادی خاص
۲۳۱	۷۹. معاشرت با مردم
۲۳۱	الف. معاشرت نیکو
۲۳۱	ب. انتخاب دوست
۲۳۲	ج. همنشینی با بدان
۲۳۳	د. همنشینی با خوبان
۲۳۳	۸۰. انس با مردم
۲۳۳	۸۱. کوچک شمردن معروف و کتمان آن
۲۳۴	۸۲. منت گذاشتن
۲۳۴	۸۳. مهمانی دادن
۲۳۵	۸۴. مواظبت از خود در اول فصل سرما
۲۳۵	۸۵. میانه‌روی

۲۳۵	الف. میانه‌روی در عبادت
۲۳۶	ب. میانه‌روی در طلب رزق
۲۳۷	۸۶. ناامیدی از خدا
۲۳۸	۸۷. نعمت
۲۳۸	اظهار نعمت
۲۳۸	۸۸. نفس
۲۳۸	مذمت نفس
۲۳۹	۸۹. مصیبت
۲۳۹	وصی خود بودن
۲۳۹	۹۰. وعده
۲۳۹	وهای وعده
۲۴۱	فصل هفتم: استزافقه
۲۴۱	۱. اجتهاد
۲۴۱	الف. جواز اجتهاد
۲۴۲	ب. اجتهاد در زمان ائمه
۲۴۲	ج. شرائط مفتی
۲۴۳	د. تأثیر دو عنصر زمان و مکان در اجتهاد
۲۴۴	ه. منابع اجتهاد
۲۴۴	و. بطلان اجتهاد در برخی موارد
۲۴۶	۲. تقلید
۲۴۶	الف. وجوب تقلید
۲۴۷	ب. تقلید اعلم
۲۴۹	ج. روا نبودن تقلید از غیر تابعین اهل بیت
۲۵۰	۳. حجیت نصوص و ظواهر قرآن
۲۵۱	۴. احتیاط
۲۵۱	وجوب توقف و احتیاط
۲۵۳	۵. تراحم
۲۵۴	۶. مذهب تصویب
۲۵۴	الف. بطلان مذهب تصویب
۲۵۴	ب. تقیه
۲۵۹	بخش سوم: موارد قابل استناد در فقه
۲۵۹	۱. حرمت اذیت کردن مؤمن

۲۶۰	۲. کراهت زیاد خوردن
۲۶۱	۳. حرمت تکبر
۲۶۲	۴. حرمت بدعت گذاردن
۲۶۵	۵. کراهت بالا بردن دنیا داران و پایین آوردن پرهیزکاران
۲۶۶	۶. استحباب اعتراف به حق
۲۶۷	۷. عدم قبول انکار اقرار و توجیه آن
۲۷۲	۸. حرمت دشمن داشتن مؤمنان
۲۷۴	۹. استحباب آستگم در هنگام فقر
۲۷۵	۱۰. وجوب حلقه
۲۷۷	۱۱. جواز توسل به ارواح طیبه اولیای خدا
۲۷۸	۱۲. نقش نیت در پاداش عمل
۲۸۱	فهرست منابع

پیشگفتار

سید رضی رحمته الله علیه در نیمه دوم قرن چهارم کتاب نهج البلاغه را که دربردارنده سخنان حکیمانه علی رضی الله عنه است به رشته تحریر -راورد سید رضی رحمته الله علیه خود شاعری کم نظیر و نویسنده ای توانمند بود که در آسمان ادب عربی چون ستاره ای نورانی می درخشید.

فصاحت و بلاغت کلام امیرالمؤمنین علیه السلام سید رضی رحمته الله علیه را مسحور خود ساخت و چون «قدر زر زرگر شناسد» به جمع آوری کلمات آن امام همام همت گمارد؛ گرچه وی در نگارش این کتاب، بیشتر فصاحت و بلاغت کلام امام علیه السلام را مدنظر داشت.

این کتاب شریف از همان ابتدای نگارش از جهات مختلف توجه بسیاری از عالمان و دانشمندان شیعه و سنی را به خود جلب کرد و شرح ها و ترجمه های بسیاری بر آن نگاشته شد. نکته های صرفی، نحوی، بلاغی، کلامی و مسائل علمی دیگر مطرح شده در آن، بحث و کنکاش شد و هر کس به اندازه گنجایش و فهم خود از این دریای معارف بهره برد و باغ علوم خود را به گل های معطر آن گلزار بی پایان حکمت و دانش زینت داد.

اما با کمال تأسف، پرداختن به مسائل فقهی این کتاب گران سنگ و رای پرده غفلت

ماند و کمتر بدان توجه شد و نه تنها کتابی مستقل در این باره سامان نیافت بلکه فقهای پیشین نیز در استنادات فقهی، کمتر به این منبع مهم رجوع کردند.

خوشبختانه در قرن های اخیر، توجه عالمان فقه به نهج البلاغه به مثابه منبعی فقهی، بسیار بیشتر شده است و سخنان نورانی امام علیه السلام چشمان فقیهان بسیاری را خیره خود ساخته، اما همچنان غواصی در این دریای بیکران معارف، گهرهای فقهی بسیاری به دست می دهد، که در استنباطات فقهی به کار می آید. جمع آوری موارد استناد فقیهان به نهج البلاغه یا آنچه قابلیت استناد دارد نیازمند تحقیقی مستقل و پژوهشی گسترده بود که این کتاب در پاسخ به این نیاز فراهم آمد.

برای نوشتن این کتاب، ابتدا تمام نهج البلاغه به دقت مطالعه شد. آن گاه کتب فقهی فقیهان به طور گزیده رسی شد، و در نهایت، کتاب در سه بخش سامان یافت: در بخش اول، کلیات، و در بخش دوم، موارد استناد فقیهان به نهج البلاغه به مثابه منبعی فقهی شکل گرفت، و در بخش سوم به مواردی پرداختیم که فقیهان بدان استناد نکرده اند اما قابلیت استناد فقهی دارد.

از آنجا که شرط اصلی و ابتدایی رجوع به یک منبع فقهی، مستند بودن آن است، در ابتدای کتاب و قبل از ورود به مباحث اصلی، بخشی شامل درباره استنادپذیری نهج البلاغه صورت گرفت و راه های مختلفی که عالمان درباره آن مطرح کرده اند، ذکر و نقد شد.

در پایان، بر خود لازم می دانم از استاد گران قدرم آیت الله حاج میرزا محمدی مروارید، و نیز از حجج اسلام آقایان دکتر محسن جهانگیری و دکتر علی خیاط، که در نوشتن این اثر از مشورت آنان بهره بردم، تشکر نمایم. نیز یادی نمایم از استاد بزرگوارم، مرحوم حاج آقای موسوی نژاد، که حیات علمی خویش را مرهون الطاف ایشانم. همچنین یادی کنم از مرحوم پدرم که کوله بار علمی و معنوی خود را مرهون راهنمایی و توجهات بسیار او می دانم.